

MARINA ΒΡΕΛΛΗ-ZACHOU

καθηγήτρια
mvrelli@cc.uoi.gr

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ

**«Η Ιστορική Διαδρομή της Ελληνικής Ενδυμασίας.
Μορφολογία και Κοινωνική
Λειτουργία» [ΛΑΟ 456, Εξάμ. ΣΤ και Η
(Υποχρεωτικό Επιλογής)]
Δευτέρα, 12 μ. - 3 μ.μ. στην αίθουσα Β39-40.**

*Το μάθημα γίνεται με προβολές φωτεινών διαφανειών (slides)

A. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΡΩΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

α. Εισαγωγικά. Γιατί μελετάμε τα ενδύματα. Η «ρητορική» του ενδύματος. Το ερωτικό, κοινωνικό και αισθητικό υπόβαθρο της ένδυσης. Πηγές γνώσης των ενδυμάτων. Τρόποι προσέγγισης. Μουσειακές συλλογές. Αρχαιακό υλικό. Προφορικός λόγος.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Ερωτική, κοινωνική και αισθητική διάσταση του ενδύματος (Σύντομη ιστορική επισκόπηση)», στο βιβλίο της ίδιας, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Εκδ. Ιδρύματος Αγγ. Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003, σ. 53-91.

Γρηγόριος Γκιζέλης, *Η ρητορική του ενδύματος*, Αθήνα 1974.

Νέλλη Λαγάκου, *Η ενδυμασία διαμέσου των αιώνων*. Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Ιωάννινα 1998.

Ε. Π. Παπανούτσος, «Ο άνθρωπος και το φόρεμα», στο βιβλίο του ίδιου *Πρακτική Φιλοσοφία*, Αθήνα 1973, σ. 206-209.

Λίζα Σκουζέ-Πετρίδη, «Η μόδα, Φαινόμενο κοινωνικό», *Ζυγός*, τεύχη 15-17 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1975), σ. 146-153.

Arjun Appadurai, *The Social Life of Things*. Cambridge University Press, 1986.

Petr Bogatyrev, *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*. The Hague-Paris 1971.

Fernand Braudel, *Civilization matérielle, économie et capitalisme, XVe - XVIIe siècle, Tome 1: Les structures du quotidien: le possible et l'impossible*. Librairie Armand Colin, Paris 1979.

Yvonne Deslandres, *Le costume image de l'homme*. Éditions Albin Michel, Paris 1976.

Marilyn J.Horn, *The Second Skin. An Interdisciplinary Study of Clothing*. Houghton Mifflin Company, Boston 1975.

Elizabeth B Hurlock, *The Psychology of Dress. An Analysis of Fashion and its Motive*. Arno Press, New York 1976.

René König, *Sociologie de la mode*. Petite Bibliothèque Payot, Paris 1969.

Igor Kopytoff, «**The Cultural Biography of Things: Commoditization as a Process**», στο Appadurai A. (επιμ.), *The Social Life of Things*. Cambridge University Press, 1986.

Alison Lurie, *The Language of Clothes*. With illustrations assembled by Doris Palca, Vintage Books, A Division of Random House, New York 1983.

Mary Lou Rosencranz, *Clothing Concepts. A Social-Psychological Approach*. The Macmillan Company, New York 1972.

S. Tokarev, «**Methods of ethnographic research into material culture**», στο βιβλίο του **Yu. Brobley** (επιμ.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today* (studies in Anthropology Ser No 1), Mouton, Paris 1974, σ. 175-194.

I. Weber-Kellermann, «**Mode und Tradition**», στο *Populus Revisus*. Beitrage zur Erforschung der Gegenwart, 14 (Tubingen 1966), σ. 17-27.

Don Yoder, «**Folk costume**», στο βιβλίο του **Richard M. Dorson** (επιμ.), *Folklore and Folklife. An Introduction*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1972, σ. 295-323.

β. Παρουσίαση και ανάλυση του Προγράμματος των μαθημάτων.

γ. Θέματα φροντιστηριακών εργασιών.

Αναφορά στη θεματολογία παλαιότερων εργασιών που φυλάσσονται βιβλιοδετημένες ή σε πανόδετα κυτία στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Βλ. και

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «**Ενδυματολογία. Διδασκαλία και έρευνα στον Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (5.9.1990), σ. 54-59.

-----, *Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών (1964-1992)*. Επιστ. Επετ. Φιλ/κής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων *Δωδώνη*, Παράρτημα αρ. 54, Ιωάννινα 1994, σελ. 91

-----, «**Επτανησιακά χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1992. Οι ενδυματολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα**», *Δωδώνη*, 27, τεύχ. 1 (1998), σ. 163-208 (+20 φωτογραφίες) (και σε Ανάτυπο).

-----, «**Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδυμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού: Οι εργασίες των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (1992-2001)**», στο συλλογικό Αφιερωματικό τόμο στον Καθηγητή Μ.Γ.Μερακλή *ΘΗΤΕΙΑ*, Έκδοση του Παν/μίου Αθηνών και του Παν/μίου Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σ. 183-205.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΑΘΗΜΑ

Προϊστορικό Αιγαίο, Μινωική Κρήτη, Θήρα και Μυκηναϊκή Ελλάδα: οι πρώτες ενδυματολογικές αντιλήψεις, τα πρώτα σύνθετα, κομμένα και ραμμένα ενδύματα, οι πρώτες παρεμβάσεις στη φυσική σωματική συμμετρία.

Βιβλιογραφία(ενδεικτικά)

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α': *Προϊστορία και Πρωτοϊστορία*, σ. 146, 178-179, 197, 253, 114-115, 118, 258, 326-327.

Πόπη Ζώρα, *Τα πολυτελή φορέματα των κρητομυκηναίων κυριών*. Αθήναι 1956.

Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, *Σκεδή και σύνεργα του καλλωπισμού στον κρητομυκηναϊκό χώρο*. Θεσσαλονίκη 1979.

Α. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, «Μινωικές και μυκηναϊκές μαρτυρίες για τον καλλωπισμό», *Αρχαιολογία*, τεύχ. 31 (Ιούνιος 1989), σ. 8-13.

Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη, *Μινωικόν Ζώμα*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ. 71, εν Αθήναις 1971.

Χριστίνα Τελεβάντου, «Η γυναικεία ενδυμασία στην Προϊστορική Θήρα», *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1982, σ. 113-135.

Ιρις Τζαχίλη, *Υφαντική και υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο, 2000-1000 π.Χ.* Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997.

R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*. London 1961.

R. A. Higgins, *Minoan and Mycenaean Art*. Εκδ. Thames and Hudson, London 1974.

Mary G. Houston, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*. Εκδ. Adam and Charles Black, London 1966.

ΤΡΙΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

α. Η ενδυμασία στα Ομηρικά Έπη: ο μαλακός χιτών, η ανεμοσκεπής χλαίνα και το μέγα φάρος των κρητομυκηναίων Αχαιών, ο περικαλλής πέπλος και το αργύφειον φάρος των καλλιπλοκάμων γυναικών τους.

β. Αρχαία Ελλάδα (Ιστορικοί χρόνοι): με διάρκεια και διαχρονικότητα, πτυχωτά, ριχτά, άρραφτα ενδύματα, ευπροσάρμοστοι χιτώνες και ιμάτια, δωρικοί και ιωνικοί τρόποι.

Βιβλιογραφία(ενδεικτικά)

Robert Flacelière, *La vie quotidienne au siècle de Périclès*. Εκδ. Librairie Hachette, Paris 1959 (Ελληνική έκδοση: *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Αρχαίων Ελλήνων*. Μετάφραση Γεράσιμου Βανδώρου. Εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήναι 1970, σ. 180-205).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Β': *Αρχαϊκός Ελληνισμός*. Αθήναι 1971, σ. 455-461 (Κεφ. Ένδυμα και καλλωπισμός).

Αναστασία Πεκρίδου- Gorecki, *Η μόδα στην Αρχαία Ελλάδα*. Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1993.

Κ. Ρωμαίος, «*Η λεγομένη ελληνική καταγωγή, το εξωτερικόν των παλαιών Ελλήνων*», στο βιβλίο του ίδιου *Μικρά μελετήματα*. Θεσσαλονίκη 1955.

E. B. Abrahams, *Greek Dress. A Study of the Costumes in Ancient Greece*. London 1908.

A. W. Baker, «*Domestic costumes of the Athenian woman in the fifth and fourth centuries B. C.*», *American Journal of Archaeology*, 26 (1922), σ. 410-425.

Margarete Bieber, *Griechische Kleidung*. Εκδ. Verlag von Walter de Gruyter and Co., Berlin και Leipzig 1928, και Berlin και New York 1977.

Iris Brooke, *Costume in Greek Classic Drama*. Εκδ. Theatre Arts Books, New York 1962.

Elsa Gullberg και P. Astrom, *The Thread of Ariadne: A study of Ancient Greek Dress*. Studies in Mediterranean Archaeology, Ser.: No XXI, Εκδ. Humanities 1970, και εκδ. Lund, Goeteborg (Σουηδία) 1970.

L. Heuzey, *Histoire du Costume Antique*. Paris 1922.

Reynolds A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*. Εκδ. Methuen, London 1961, σ. 118-177.

Thomas Hope, *Costumes of the Greek and Romans*. Εκδ. Dover Publications, New York 1962 (Πρώτη έκδοση 1812).

Mary G. Houston, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*. Εκδ. Adam and Charles Black, London 1966 (Δεύτερη έκδοση).

Σπυρίδων Μαρινάτος, *Kleidung. Haar-und Bartracht*. Archaeologia Homeric. Die Denkmaler und das fruhgriechische Epos. Im Auftrage des Deutschen Archaeologischen Instituts herausgegeben von Fr. Matz und Hans-Gunter Buchhoiz, Band . Gottingen 1967.

Marion Sichel, *Costume of the Classical World*. Εκδ. David and Charles Batsford, London 1980.

Thomas B. L. Webster και Arthur Dale Trendall, *Illustrations of Greek Drama*. Εκδ. Phaidon, London 1971.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Ρωμαϊκά και πρωτοχριστιανικά χρόνια: νέες υφαντικές τεχνικές, ποικιλία χιτώνων, ακμή και παρακμή της *τηβέννου*, ελληνιστικές συνήθειες και τρόποι της Ανατολής.

Βιβλιογραφία(ενδεικτικά)

Mary G. Houston, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*. Εκδ. Adam and Charles Black, London 1966 (Δεύτερη έκδοση).

Catherine Saunders, *Costume in Roman Comedy*. Εκδ. AMS Press, New York 1966.

Judith Lynn Sebesta και Larissa Bonfante (επιμέλεια), *The World of Roman Costume*. The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1994 (όπου πλούσια βιβλιογραφία και κατάλογος γραπτών πηγών, σ. 249- 261).

Lillian Wilson, *The Roman Toga*. Baltimore 1924.

Lillian Wilson, *The Clothing of the Ancient Romans*. Baltimore 1938.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Βυζάντιο: σημειολογική φόρτιση, στολές, διάκριση των φύλων, ηθικές υποχρεώσεις, κοινωνική ιεραρχία, αυλή, λαός και περιθωριακές ομάδες, κοσμικά κοστούμια και ιερατικά άμφια.

Βιβλιογραφία(ενδεικτικά)

A. N. Βερναρδάκης, *Περί αμφιέσεως*. Ανατύπωση εκ της Ημερησίας, εν Αθήναις 1906, σ. 185-202.

Παρή Καλαμαρά, «**Βυζαντινές πτυχώσεις: πραγματικότητα και σημειολογία**», *Ενδυματολογικά*, 3 (2009), σ. 72-79.

I. Δε-Κιγάλλας, «**Περί ενδύματος των Ανατολικών και Δυτικών κληρικών**», *Πανδώρα*, 12 (1861-1862), σ. 204-205.

Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*. Τόμ. Β', II, εν Αθήναις 1948, σ. 266-294, και τόμ. Στ' , σ. 266-294.

Φαίδων Κουκουλές, «**Βυζαντινά και ουχί τουρκικά έθιμα**», *Byzantinische Zeitschrift*, 30(1929-1930), σ. 180-185.

Γεώργιος Σπυριδάκης, «**Παρατηρήσεις επί ενδυμάτων τινών κατά την πρώτης βυζαντινήν περίοδον**», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 9-10 (1955-57), σ. 3-28. Βασ. Στεφανίδης, «**Η των αυτοκρατορικών ενδυμάτων του Βυζαντίου επίδρασις επί των αρχιερατικών αμφίων**», *Θεολογία*, 21 (1950), σ. 19-25.

Γεώργιος Σωτηρίου, «**Περί της εξωτερικής περιβολής των κληρικών**», *Γρηγόριος Παλαμάς*, 3 (1919), σ. 237-247, 359-370, 452-460 και 546-551.

Tamara Talbot Rice, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*. Μετάφραση Φ.Κ.Βώρου, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήναι 1972.

Π. Α. Φουρίκης, «**Περί του ετόμου των λέξεων σκαραμάγγιον-καβάδιον-σκαράνικον**», *Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής*, 6 (1923), σ. 444-474.

Herbert Kuhn, *Handbook of the Dumbarton Oaks Collection*. Washington, D.C. 1946.

Franz Cumont, «**L' uniforme de la cavalerie orientale et le costume byzantin**», *Byzantion*, II (1926), σ. 181-191.

Mary G. Houston, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*. Εκδ. Adam and Charles Black, London 1966 (Δεύτερη έκδοση).

Pari Kalamara, *Le système vestimentaire à Byzance du IVe jusqu' à la fin du XIe siecle*. Presses Universitaires du Septentrion, Lille (These a la carte no 22541), 1997.

N. P. Kondakov, «**Les costumes orientaux à la cour de Byzance**», *Byzantion*, I (1924), σ. 7-49.

EKTO ΜΑΘΗΜΑ

Από την Άλωση ως την Απελευθέρωση: οι βυζαντινές ρίζες, η οθωμανική πραγματικότητα, η λατινοκρατία, η υποταγμένη ενδυματολογική συμπεριφορά. Ρυθμιστικές διατάξεις, προνόμια και απαγορεύσεις των κατακτητών. Ο ρόλος της Εκκλησίας. Οι αντικατοπτρισμοί της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην ενδυμασία. Αθήνα (στεριανή Ελλάδα) και Ζάκυνθος (Επτάνησα). Η φορεσιά των Αιγαιοπελαγιτών. Το παράδειγμα της Κρήτης.

Βιβλιογραφία(ενδεικτικά)

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «**Κοινωνική διαστρωμάτωση στην ελληνική κοινότητα. Αντικατοπτρισμοί στον υλικό πολιτισμό. Το παράδειγμα του ενδύματος**», *Δωδώνη*, 18 (1989), σ. 177-191.

Μαριέττα Γιαννοπούλου, «**Οι περιηγητές για τα Επτάνησα**», *Ελληνική Δημιουργία*, 12 (1953), σ. 372-378.

Ελληνική Εταιρεία Βιβλιοφίλων, *Κατάλογος Εκθέσεων: Η ελληνική ενδυμασία. Έντυπες πηγές 15ου-19ου αιώνα*. Αθήνα 1980.

Δημ. Καλυβώκας, «**Ζακυνθινά κοστούμια των διαφόρων τάξεων επί Βενετοκρατίας**», *Επτανησιακά Φύλλα*, περίοδος Β', αρ. φ. 6 (1954), σε 4 φύλλα εκτός κειμένου.

Σίσση Καπετανάκη και Μαρία Κώτσου, «**Η έρευνα για τη νεοελληνική φορεσιά από το 15ο ως το 19ο αιώνα**», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-85), σ. 45-50.

Κονόμος Ντίνος, «**Ζακυνθινά κοστούμια των διαφόρων τάξεων επί Ενετοκρατίας**», *Επτανησιακά Φύλλα*, 2(1954), τεύχ. 6. σ. 152-164.

Κονόμος Ντίνος, «**Παλιές ζακυνθινές φορεσιές, όπως τις περιγράφουν τα Χρονικά Ζακύνθου του Διονυσίου Βαρβιάνη**», *Ηώς*, έτος 4 (1961), τεύχ. 44, σ. 49-53.

Φαίδων Κουκουλής, «**Συμβολή εις την κρητικήν λαογραφίαν επί Βενετοκρατίας**», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, 1940, σ. 39-58. σ. 39-51 (Τα φορέματα), σ. 51-52 (Τα καλύμματα της κεφαλής), σ. 52-54 (Τα καλύμματα των ποδιών και τα υποδήματα), σ. 54-58 (Τα κατά την κόμμωσιν).

Αφροδίτη Κούρια, «**Η παράσταση της ελληνικής φορεσιάς στα χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών περιηγητικών εκδόσεων**», *Εθνογραφικά*, 7(1989): Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία, σ. 55-66.

Κωνσταντίνα Μπάδα -Τσομόκου, «**Η συμβολική σημασία της γενειάδας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας**», *Δωδώνη*, 6 (1977), σ. 377-396.

-----, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*. Ενδυματολογική μελέτη. Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983 (πολυγραφημένη έκδοση).

L. Navari, *Η ελληνική ενδυμασία. Έντυπες πηγές 16^{ου}-20^{ού} αιώνα από τη Συλλογή Ι. Δ. Κοιλαλού*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006.

Ιωάννα Παπαντωνίου, «**Οι τοπικές φορεσιές στο Αιγαίο από την Άλωση μέχρι την απαλευθέρωση**», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1978), σ. 29-44.

Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*. Τόμοι Α', Β', Γ1 και Γ'2, Αθήνα 1970-1976.

ΕΒΔΟΜΟ, ΟΓΔΩΟ και ΕΝΑΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

19ος αιώνας: Τα “παραδομένα”. Οικοτεχνία και εργαστηριακή παραγωγή. Κεντήματα και κοσμήματα.

1. Η κατασκευή της ελληνικής παραδοσιακής ενδυμασίας.

Πρώτες ύλες. Φυσικές και τεχνητές ίνες. Το μαλλί. Το μετάξι. Το βαμβάκι. Το λινάρι. Κατεργασία. Βαφική. Φυτικά και τεχνητά χρώματα. Υφαντική. Ο αργαλειός (όρθιος, πλαγιαστός, του λάκκου). Η τεχνική της υφαντής διακόσμησης. Τα διακοσμητικά θέματα και ο χρωματισμός. Η βιοτεχνία των υφαντών.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Γ. Αγγελόπουλος, «**Μεταξουργείον Α. Ράλλη**», *Νέα Πανδώρα*, 3 (1852-1853), σ. 445-450 και 471-473.

Άννη Αποστολάκι, «**Βαφικαί ύλαι και χρήσις αυτών**», *Λαογραφία*, 14 (1952), σ. 71-124.

Μιχάλης Εμμ. Αρφαράς, *Η κεντητική και υφαντική τέχνη της Νισύρου*. Αθήνα 1984.

Σ. Βασιλειάδης, «**Η κλωστοϋφαντουργία στις αρχές του 20ού αιώνα**», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 85^α (2002), σ. 37-47.

Ιω. Καλλέρης, «**Αι πρώται ύλαι της υφαντουργίας εις την Πτολεμαϊκὴν Αίγυπτον**», *Επετηρίς Λαογραφικὸῦ Αρχείου*, 6 (1950-1951), σ. 78-230.

Πάνος Γ. Κερρασσώτης, *Βαφική. Μέρος Α': Ιστορική μελέτη της βαφικής διά μέσου των αιώνων*. Κλωστοϋφαντουργική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1941.

Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*. Εκδ. Ε.Ο.Ε.Χ., Αθήνα 1965.

Π. Κωστάκης, «**Οι υφαντικές ύλες και επεξεργασία τους στην Τσακωνιά**», *Πελοποννησιακά*, 5 (1962), σ. 224-283.

Δημ. Λουκόπουλος, *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*. Αθήνα 1927.

Κίτσος Μακρής, «**Υφαντική**», στον τόμο *Νεοελληνική Χειροτεχνία*. Εισαγωγή Στέλιος Παπαδόπουλος, Εκδ. Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1969, σ. 124-159.

Βασιλική Ρόκου, *Υφαντική οικιακή βιοτεχνία. Μέτσοβο, 18 αι.- 20 αι.* Κέντρο Ερευνών Παράδοσης και Πολιτισμού (Ιωάννινα), Αθήνα 1994.

Ελένη Παπαδημητρίου, *Η μεταξουργία στην Κύπρο*. Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία 1995.

Ελπίδα Σταμούλη-Σαραντή, «**Το λεύκασμα των πανιών**», *Λαογραφία*, 8 (1921) σ. 561-563.

2. Οι ραφτάδες και χρυσοραφτάδες, οι τερζήδες και οι καποτάδες.

Η καταγωγή τους. Τα έργα τους. Τα υλικά κατασκευής. Τα υφάσματα. Ονοματολογία των υφασμάτων. Τρόπος και συνθήκες εργασίας. Τα εργαστήρια. Οι πλανόδιοι τεχνίτες. Οι σχέσεις με τους πελάτες. Συντεχνιακή οργάνωση. Ένα παράδειγμα: Τα *ισνάφια* των Ιωαννίνων. Το *ισνάφι* των *τακιμιτζήδων* και των *τζιαρτζήδων*. Οι Έλληνες *καποτάδες* στη Βενετία..

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Βασίλειος Δεληγιάννης, «**Το αμπατζηλίκι και φερμενετζηλίκι στη Μικρά Ασία**», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 5 (1952), σ. 117-132.

Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, «**Έλληνες κατοπάδες στη Βενετία (18ος αι.)**», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 27(1984). σ. 20-24.

Φελίξ Μπωζούρ, **Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)**. Μετάφραση: Ελένη Γαρίδη, Εισαγωγή- επιμέλεια -σχολιασμός: Τάσος Βουρνάς. Αθήνα 1974.

Γεώργιος Παπαγεωργίου, **Οι συντεχνίες στα Γιάννινα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα**. Ιωάννινα 1982.

Αγγελική Χατζημιχάλη, **Ραπτάδες-χρυσορράπτες και κατοπάδες**. Ανάτυπο από το Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αθήνα 1960.

3. Σήμερα: Κλωστοϋφαντουργία και ένδυση.

Η θέση του κλάδου στην ελληνική οικονομία. Τεχνολογία, παραγωγή και οργάνωση της εργασίας.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Ζήσης Παπαδημητρίου, «**Προοπτικές ανάπτυξης ανθρωποκεντρικών συστημάτων παραγωγής στην Ελλάδα: Η περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης**», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 48 (Ιούνιος 1992), σ. 104-113.

4. Οι γυναικείες τοπικές ενδυμασίες κατά το 19ο αιώνα ως το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στην ηπειρωτική και τη νησιωτική χώρα.

Κατάταξη: (α) Κατά την Αγγελική Χατζημιχάλη: Οι φορεσιές με *σιγκούνι* -με *καβάδι*- με *φουστάνι* -με *φουστανέλα* -με *βράκα*. (β) Κατά την Ιωάννα Παπαντωνίου: φορεσιές με βυζαντινή προέλευση, με δυτική-αναγεννησιακή προέλευση. (γ) Κατά την Πόπη Ζώρα: αστικές φορεσιές - χωρικές φορεσιές.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Δ. Οικονομίδης, «**Περί αμφιέσεως**», *Αρχαίον Πόντου*, 2(1929), σ. 3-48.

Ιωάννα Παπαντωνίου, «**Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς**», *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 5-53.

-----, **Η ελληνική ενδυμασία, από την αρχαιότητα ως τις αρχές του εικοστού αιώνα**. Εκδ. Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα 2000.

Αθηνά Ταρσούλη, **Ελληνικές φορεσιές**. Αθήνα 1941.

Αγγελική Χατζημιχάλη, **Η ελληνική λαϊκή φορεσιά**. Επιστημονική επιμέλεια Τατιάνα Ιωάννου-Γιανναρά. Εκδ. Μέλισσα, Τόμος 1: οι φορεσιές με το σιγκούνι, Αθήνα 1978, και τόμος 2: Οι φορεσιές με το καβάδι, Αθήνα 1983.

5. Το πουκάμισο της γυναικείας φορεσιάς.

(α) Μορφολογία, βυζαντινές-ανατολικές και δυτικές-αναγεννησιακές επιδράσεις. Υλικά κατασκευής. Υφαντή, κεντητή, επίρραπτη διακόσμηση. Γεωμετρικά και παραστατικά θέματα. Χρώματα και τεχνική. Συμβολισμοί. (β) Η κοινωνική διάσταση του πουκάμισου, η χρήση και η σημασία του στη ζωή της γυναίκας στον παραδοσιακό κόσμο. (γ) Το πουκάμισο στη λαϊκή μαντική και ιατρική. Δεισιδαιμονικές αντιλήψεις, μαγικές πράξεις και συμπεριφορές.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Αννα Γουήλ-Μπαδιερτάκη, *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980.

Νέλλη Μελλίδου-Κεφαλά, «*Η σημειωτική λειτουργία του γυναικείου παραδοσιακού πουκάμισου*», στα *Πρακτικά* του ΣΤ' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου, 1991.

Ιωάννα Παπαντωνίου, «*Το βορειοελλαδικό πουκάμισο σε σχέση με τα πουκάμισα του υπόλοιπου ελληνικού χώρου*», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 567-583.

6. Η ποδιά.

(α) Γλωσσικές παραλλαγές και επίθετα του όρου. Μορφολογία. Χωρικές και αστικές ποδιές. Ομοιότητες και διαφορές. (β) Ο πολύμορφος χαρακτήρας της ποδιάς. Ο αντικαθρεφτισμός της ηλικίας, της οικογενειακής και κοινωνικής κατάστασης της γυναίκας στην ποδιά. Η λατρευτική αφετηρία, ο συμβολισμός των διακοσμητικών μοτίβων, ο μαγικός ρόλος της. (γ) Δύο παραδείγματα: Η ποδιά της Σαρακατσάνας και της Καραγκούνας.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Ελένη Ρωμαίου-Καρασταμάτη, *Η ποδιά της Καραγκούνας*. Διδακτορική διατριβή, Π.Λ.Ι., Αθήνα 1980.

Ελένη Φιλιπίδη, «*Η λατρευτική αφετηρία της θρακιώτικης σαρακατσάνικης ποδιάς*», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 263-267.

7. Οι επενδύτες:

Το *σιγκούνι* της γυναικείας φορεσιάς. Η πρακτική, κοινωνική και αισθητική παρουσία του στον αγροτικό κόσμο. Η τεχνική των κεντημάτων του. Η *φλοκάτα* του Ζαγοριού. Ο *γρίζος* της Αττικής. Το *σιγκούνι* της Κορίνθου. Το *καβάδι*, ο *σαγιάς*, το *αντερί*, ο *καπλαμάς*, στις κοινότητες με πρώιμες αστικές δραστηριότητες. Το *καβάδι* της Καλύμνου. Το *καβάι* της Καρπάθου. Ο *σαγιάς* της Καπουτζήδας και του Ρουμλουκιού.

Η γούνα του Καστελλόριζου. Το πριπίρι των Ιωαννίνων. Το κοντογούνι της Κέρκυρας, της Ηπείρου, της Θάσου, της Αθήνας. Το ζιπούνι των Μεγάρων.

Βιβλιογραφία

- Δέσποινα Βουγιουκλή, «**Η φορεσιά της Καπουτζήδας**», *Λαογραφία* 12 (1938-1948), σ. 337-349.
- Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, **Η φορεσιά της Μεσογείτιδας, 1800-1930**. Εκδ. Μπογιάτη, Αθήνα 1981.
- Ιωάννα Παπαντωνίου, «**Οι χωρικές φορεσιές της Αργολιδοκορινθίας**», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, 3(1976-1978), σ. 419-467.
- Αλεξάνδρα Παραφεντίδου, «**Ο σαγιάς της Πυλαίας**», *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, 7 (1972), σ. 80-84.
- Ελένη Ρωμαίου-Καρασταμάτη, «**Εθνικές φορεσιές στον βορειοελλαδικό χώρο**», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1975, σ. 125-131 (όπου αναφορά στις κόκκινες ταινίες στους κόκκινους επενδύτες, σ. 129 και 130).
- Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, **Η σουφλιώτικη φορεσιά**. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010.
- Τατιάνα Δ. Οικονομίδη, «**Η γυναικεία φορεσιά της Καρπάθου**», *Λαογραφία*, 24 (1966), σ. 254-267.
- Κωνστ. Δ. Τσαγγαλάς, **Η γυναικεία παραγκούνικη ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον**. Γιάννενα 1982 (πολυγραφημένη έκδοση) και Έκδοση ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1993.
- Ελένη Τσενόγλου, «**Τα καστελλοριζιακά γυναικεία ενδύματα**», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-85), σ. 51-69.

8. Το φουστάνι.

- (α) Το αναγεννησιακό: Τρίκερι, Σκόπελος, Νίσυρος, Σαλαμίνα, Μέγαρο, Λευκάδα, Χίος.
- (β) Το νεώτερο (“της Αμαλίας”): Αθήνα, Βέροια, Νάουσα, Βλάχοι Μετσόβου και Βωβούσας.
- (γ) Το φουστάνι -τσούκνα: Μακεδονία, Θράκη, Θάσος.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

- Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, **Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος**. Έκδοση Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003.
- Μαρία Δελήτσικου-Παπαχρίστου, **Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά της Σκοπέλου**. Δήμος Σκοπέλου, χ.χ.
- Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, **Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα**. Λευκωσία 1996.
- Πανατζής Κοντομίχης, **Η λευκαδίτικη λαϊκή φορεσιά. Από τον 17ον αιώνα ως τα μέσα του 20ού**. Εκδ. Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ., Αθήνα 1989.
- Ελένη, Κοσμετάτου, **Ιστορία της αγροτικής και αστικής ενδυμασίας στην Κεφαλονιά**. Κοργιαλένιο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Κεφαλληνίας, Αθήνα 1976.

Νέλλη Μελίδου-Κεφαλά, «Οι 'τσούκνες' των Μάρηδων», Ανάτυπο από τα *Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976.

-----, «*Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά από το Μέγα Ζαλούφι*», *Εθνογραφικά*, 7: Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία (1989), σ. 67-93.

Φωτεινή Οικονομίδου, «*Βλάχικη γυναικεία φορεσιά από το Χιονοχώρι Σερρών*», *Μακεδονικά*, 13(1973), σ. 341-364.

9. Οι γυναικείες φορεσιές με βράκα.

Η φορεσιά της Κρήτης. Η φορεσιά της Λέσβου.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Μαρία Αναγνωστοπούλου, «*Το σαλβάρι στη γυναικεία ενδυμασία της Λέσβου*», *Εθνογραφικά*, 7: Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία (1989), σ. 113-124.

-----, *Η λεσβιακή γυναικεία φορεσιά*. Δήμος Μυτιλήνης, Μυτιλήνη 1994.

Ευαγγελία Κ. Φραγκάκι, *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης. II: Γυναικεία φορεσιά*. Αθήνα 1960.

10. Η κόμμωση και ο κεφαλόδεσμος.

(α) Ο σημειοδοτικός τους χαρακτήρας. Ερωτική και κοινωνική διάσταση. Ηλικιακή αναγνώριση. Συμβολικές και δεισιδαίμονες πράξεις για την κάθαρση, τον εξαγνισμό, την ευγονία και την αποτροπή του κακού. Το λούσιμο, το βάνσιμο, το πλέξιμο της νύφης. Προλήψεις της καθημερινής ζωής.

(β) Μορφολογία του κεφαλόδεσμου. Το *μαντίλι* και η *μπόλια*.

(γ) Ο διακοσμητικός, φυλακτικός/αποτρεπτικός και αποταμιευτικός χαρακτήρας των στολιδιών.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα, «*Η φροντίδα για το σώμα του νεογέννητου παιδιού. Η περίπτωση του σκυριανού παιδικού τσεμπεριού*», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών*, 26 (1984-1985), σ. 125-141.

Α. Βερναρδάκης, «*Η καλύπτρα*», *Σκόκου Ημερολόγιον* (1908), σ. 177-181.

Κατερίνα Γ. Κορρέ, *Νεοελληνικός κεφαλόδεσμος*. Αθήνα 1977.

11. Η ανδρική ενδυμασία

(α) Με *φουστανέλα*. Η προέλευση της φουστανέλας. Η πολύπτυχη φουστανέλα του Όθωνα, των αστών, των *κοτζαμπάσηδων*. Η φουστανέλα των ποιμενικών πληθυσμών. Η *λερή* φουστανέλα των *κλεφτών* και των *πολεμιστών*. Η στρατιωτική φουστανέλα. Οι

ελληνοράφτες κατασκευαστές της. Η ανδρική φουστανέλα και η φορεσιά της γυναίκας Σαρακατσάνας (κοινά σημεία).

(β) Με βράκα. Η προέλευση της βράκας. Οι περσικές αναζυρίδες. Οι γαλατικές *bracchae*. Τα ρωμαϊκά *femoralia* ή *feminalia*. Η κρητική βράκα.

(γ) Με ποτούρια και μπουραζάνες.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Τα τσαρούχια και οι τσαρουχάδες στην Ήπειρο. Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής υπόδησης*. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1991.

Α. Δ. Κεραμοπούλλου, «**Η φουστανέλλα**», *Λαογραφία*, 15 (1953-1954), σ. 238-247.

Δ. Μάργαρη, «**Ο θάνατος της φουστανέλλας**», *Ελληνική Δημιουργία*, 1 (1948), σ. 608-610

Κωνσταντίνα Μπάδα, «**Η παράδοση στη διαδικασία της ιστορικής διαπραγμάτευσης της εθνικής και τοπικής ταυτότητας. Η περίπτωση της ‘φουστανέλλας’**», *Εθνολογία*, 4(1995), σ. 127-150.

Ιωάννα Παπαντωνίου, «**Ανδρικές φορεσιές της βορείου Ελλάδος**», *Μακεδονική Ζωή*, τεύχ. 104(1974), σ. 24-31.

Ελένη Ρωμαιο-Καρασταμάτη, «**Εθνικές φορεσιές στον βορειοελλαδικό χώρο**», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1975, σ. 125-131.

Κων/νος Ρωμαιο, «**Η σημερινή φουστανέλλα και ο αρχαίος μακεδονικός χιτώνας**», *Λαβύρινθος*, 1 (1973-74), σ. 214-224.

Ευαγγελία Φραγκάκι, *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης. Ι: Ανδρική φορεσιά*. Αθήνα 1960 (όπου εκτενής αναφορά στην κρητική βράκα, την προέλευσή της, την κατασκευή κ.λπ.).

12. Οι επενδύτες της ανδρικής φορεσιάς. Η φέρμελη και τα γιλέκα. Το πισ’λί της Ηπείρου και το γουνέλι της Χίου. Το κοντόσι. Οι ζώνες, τα ζωνάρια και τα σελάχια. **Τα καλύμματα της κεφαλής:** Το φέσι και οι παραλλαγές του (απλό, με σαρίκι, με φούντα). Οι τρίτσες, τα μαντίλια, οι τραγιάσκες. **Η υπόδηση:** Τα τσαρούχια και οι τσαρουχάδες στην Ήπειρο. Τα μπιάλια της Θράκης. Τα κρητικά στιβάλια. Η υποδηματοποιία της Ολύμπου στην Κάρπαθο.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Τα τσαρούχια και οι τσαρουχάδες στην Ήπειρο. Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής υπόδησης*. Π.Α.Ι., Ναύπλιο 1991.

Αντώνιος Μηλιαράκης, «**Περί φεσίου**», *Εστία*, 1893, σ. 113-115 και 145-148.

Α.Γ.Πασπάτης, «**Βραχεία σημειώσεις περί υποδημάτων**», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, 2(188501889), σ. 325-329.

Δ. Φιλίππιδης, «**Η υποδηματοποιία της Ολύμπου στην Κάρπαθο**», *Λαογραφία*, 28(1972), σ. 39-65.

13. Τα κεντήματα στις ελληνικές παραδοσιακές ενδυμασίες.

(α) Οικοτεχνία και εργαστηριακή παραγωγή. (β) Είδη: *Ξομπλιαστά* ή *μετρητά* κεντήματα. *Κεντήματα γραφτά*. *Λευκά* κεντήματα. *Η δαντέλα*. *Τα τερζίδικα* και *τα συρμακέσικα*. (γ) Θέματα και συμβολισμοί.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Αννα Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, «**A new approach to Greek Island embroideries**», *Εθνογραφικά*, 7: Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία (1989), σ. 45-53.

Louisa Bellinger, «**Κρητικά κεντήματα του Μουσείου υφαντών στην Washington**», *Κρητικά Χρονικά*, 4 (1950), σ. 264-267.

Ευαγγελία Δενδρινού-Καρακώστα, *Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό (από τα μέσα του 19ου αι. έως την περίοδο του Μεσοπολέμου)*. Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1989.

Πόπη Ζώρα, *Κεντήματα και κοσμήματα της ελληνικής φορεσιάς*. Ε.Ο.Ε.Χ., Αθήνα 1966.

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «**Η ελληνική κεντητική τέχνη: μια απόπειρα ανάγνωσης των ιστοριών που αφηγούνται τα δημιουργήματά της (17ος αρχές 20ού αι.)**,

-----, «**Φελόνιο διαμορφωμένο από στολιστικό κέντημα κρητικής κεντητικής τέχνης (18^{ος} αι.)**. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας των κεντητών υφασμάτων», στο συλλογικό τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης και Παν. Τζουμέρκας (επιμ.), *Αλεξανδρινός Αμνητός. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ι. Μ. Χατζηφώτη*, τόμ. Β', Αλεξάνδρεια 2009, σ.249-283.

Θ. Παπάζογλου, «**Τα κεντήματα στην Καπουτζίδα**», *Λαογραφία*, 12 (1938-1948), σ. 445-464.

Ναυσικά Ρωμαίου-Νασοφίδη, «**Τα κεντήματα της συλλογής Μαντώς Λόντου-Οικονομίδη**», *Εθνογραφικά*, 4-5(1983-1985), σ. 71-76.

Αγγελική Χατζημιχάλη, «**Ελληνική λαϊκή τέχνη: οι Σαρακατσαναίοι: Τα διακοσμητικά θέματα στην κεντητική τους τέχνη**», *Νέα Εστία*, 1(1927), σ. 1-8.

-----, «**Ελληνικά κεντήματα, μεσογειακά κεντήματα και κεντήματα Εγγύς Ανατολής**», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 10 (1935), σ. 289-295.

-----, «**Τα χρυσοκλαβρικά συρματέϊνα, συρμακέσικα κεντήματα**», (Extrait des Melanges offerts a Octave et Melpo Merlier), Αθήνα 1952, σ. 1-52.

Ελένη Φιλιππίδου, *Ο κεντητός διάκοσμος της Καβακλιώτικης φορεσιάς*. Αθήνα 1985.

14. Τα παραδοσιακά κοσμήματα. Η αργυροχοϊκή τέχνη.

(α) Οι βυζαντινές ρίζες. (β) Η «αστικοποιημένη» άνθιση του 18ου αι. Κέντρα αργυροχοΐας. Η Σαφράμπολη. Η Στεμνίτσα. Τα Γιάννενα. Το Συρράκο και οι Καλαρρύτες. Οι μεγάλοι του ασημιού: Θανάσης Τζημούρης, Διαμάντης Μπάφας και Δημήτρης Παπαγεωργίου. (γ) Τα εργαστήρια. Οι παραγγελίες. Η διάθεση των κοσμημάτων στη Βαλκανική. Προβλήματα γεωγραφικού εντοπισμού των εργαστηρίων και χρονολόγησης των κοσμημάτων. (δ) Τα κοσμήματα της ηπειρωτικής χώρας, συνέχεια της βυζαντινής παράδοσης. Τα δυτικότερα κοσμήματα της νησιωτικής Ελλάδας. Είδη των κοσμημάτων: Για το κεφάλι, για το λαιμό και το στήθος, για τη

μέση, για την ποδιά, για τη ράχη, για τα χέρια. (ε) Τα υλικά: Το *κίτρινο χρυσάφι* και το *άσπρο χρυσάφι* (ασήμι). Ο χαλκός και ο ορείχαλκος. Τα *φαρμακερά* ασημικά. (στ) Οι τεχνικές: Εγχάρακτη, χυτή, *φουσκοτή/σφυρήλατη, συρματερή, σμάλτος, σαβάτ*. (ζ) Η δομή των κοσμημάτων: Το κύριο σώμα, τα κινητά εξαρτήματα, οι πέτρες, τα νομίσματα. (η) Διακοσμητικά θέματα. (θ) Η χρήση των κοσμημάτων: Από τον φυλακτικό χαρακτήρα των βυζαντινών και τον αποταμιευτικό της Τουρκοκρατίας στην κοινωνική επίδειξη και τον απλό στολισμό.

Βιβλιογραφία (ενδεικτικά)

Κωνσταντίνα Βλάχου, «**Τεχνικές κατασκευής του κοσμήματος** από την αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια», στον τόμο *Το ελληνικό κόσμημα. Πέντε χιλιάδες χρόνια παράδοση*, Αθήνα 1995, σ. 16-37.

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «**Τα ηπειρώτικα κοσμήματα (Ιστορία-Λαογραφία)**», *Εικαστική Παιδεία*, 24 (2008), σ. 94-105.

Πόπη Ζώρα, *Κεντήματα και κοσμήματα της ελληνικής φορεσιάς*. Ε.Ο.Ε.Χ., Αθήνα 1966.

-----, «**Αργυροχοΐα**», στο συλλογικό τόμο *Νεοελληνική Χειροτεχνία*, Έκδοση Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1969, σ. 160-219.

-----, *Δύο μεγάλοι μαστόροι του ασημιού: Αθανάσιος Τζημούρης, Γεώργιος Διαμαντή Μπάφας*. Εκδ. Ε.Ο.Ε.Χ., Αθήνα 1972.

Άγγελος Δεληβορριάς, *Ελληνικά παραδοσιακά κοσμήματα*. Μουσείο Μπενάκη, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1980.

Ευαγγελία Καμμή, *Τα σκουλαρίκια της Μυκονιάτισσας*. Μύκονος 2001.

Κατερίνα Γ. Κορρέ-Ζωγράφου, *Χρυσικών έργα, 1600-1900. Συλλογή Κωνσταντίνου Νοταρά*, Αθήνα 2002.

-----, *Το βραχιόλι. Νεοελληνικό και ethnic, 19^{ος}-20ός αιώνας*. Συλλογή Κατερίνας Κορρέ-Ζωγράφου. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2008.

Ν. Μπότσαρης, «**Η λαϊκή αργυροχοΐα και το σαβάτι**», *Ζυγός* (Μάρτιος-Απρίλιος 1974), σ. 80-102.

Μαρία Μπρούσκαρη, «**Λαϊκά κοσμήματα του Μουσείου Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου**», *Εθνογραφικά*, 7: Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία (1989), σ. 95-111.

Α. Παπαδόπουλος, «**Το μαγικό δαχτυλίδι**», *Αρχαίον Πόντου*, 13 (1948), σ. 3-34.

Λούλα Παπαμανώλη, *Το παραδοσιακό κόσμημα στα Δωδεκάνησα*. Αθήνα 1986.

Άννα Παπαμιχαήλ, «**Χρήσις των μετάλλων εις μαγικάς, δεισιδαίμονας και άλλας ενεργείας**», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 15/16(1962-1963), σ. 62-91 και 17(1964), σ. 53-114.

Βιργινία Σκιαδά, «**Πολιτισμική αλλαγή και υλικός πολιτισμός. Κοινωνική ιστορία της κολαΐνας στην Όλυμπο Καρπάθου**», *Εθνολογία*, 1(1992), σ. 85-115.

ΔΕΚΑΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Τέλη 19^{ου} αι. - 20ός αι. : η οριστική μεταβολή -και των ενδυματολογικών- αντιλήψεων ως εικαστικών τρόπων έκφρασης των επιδιώξεων και των προσδοκιών της νέας ελληνικής κοινωνίας. Μετασχηματισμοί και μετεξέλιξη της παραδοσιακής ενδυμασίας. Άρνηση και εγκατάλειψη. Η στροφή προς τη Δύση και η αποδοχή της αστικής ευρωπαϊκής ένδυσης.

Βιβλιογραφία

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Έκδ. Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003.

-----, «Ένδυμα και διαφήμιση στη Ζάκυνθο κατά το χρονικό διάστημα 1877-1911», *Δωδώνη*, 15:1(1986), σ. 143-168.

-----, «Ένδυμα και διαφήμιση στην Κεφαλονιά στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού. Οι αγγελίες στο Ζιζάνιον», *Λαογραφία*, 41 (2007-2008), σ. 73-138, και στο συλλογικό τόμο *Λαογραφία-Εθνογραφία στα Επτάνησα*, Πρακτικά Συνεδρίου, Κεφαλονιά, 27-29 Μαΐου 2005, Μνήμη Δημητρίου Σ. Λουκάτου, Αργοστόλι 2008, σ. 263-298 (και σε ανάτυπο).

Κ.Θ.Δημαράς, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*. Νεοελληνικά μελετήματα, 2. Αθήνα 1977, σ. 34-36.

Λουκία Δρούλια, «Οι ενδυματολογικές μεταλλαγές στα χρόνια της εθνικής διαμόρφωσης του Νέου Ελληνισμού», στα *Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου Ο Ρομαντισμός στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1999 (Ανάτυπο).

Ελένη Μ. Κοσμετάτου, *Ιστορία της αγροτικής και αστικής ενδυμασίας στην Κεφαλονιά*. Κοργιαλένιο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Κεφαλληνίας, Αθήνα 1976.

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Η γυναικεία φορεσιά της Σάμου. Ο μονόλογος της νεωτερικότητας στην αμφίεση μιας νησιωτικής κοινότητας (τέλη 19^{ου} - αρχές 20ού αι.)», *Σαμιακές Μελέτες* 7 (2006), σ.609-682.

Τάκης Λάππας, «Η ανδρική μόδα στην Αθήνα», *Αθηναϊκά*, 4: 28(1963), σ. 49-51.

Λεωνίδας Μπίστης, «Η διαφήμιση εις τας Κυκλάδας κατά τον παρελθόντα αιώνα», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 9(1971-1973), σ. 87-113.

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Η γυναικεία φορεσιά της Σάμου. Ο μονόλογος της νεωτερικότητας στην αμφίεση μιας νησιωτικής κοινότητας (τέλη 19^{ου} – αρχές 20ού αι.)», *Σαμιακές Μελέτες*, 7 (2006), σ.609-682.

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Ο βοσκός, η Σαρακατσάνα και η κάππα του βοσκού στην ελληνική μόδα. Η ελληνική τοπική φορεσιά στην πασαρέλα της μόδας (1960-1970). Το παράδειγμα του Λυκείου των Ελληνίδων», στο συλλογικό τόμο *Κατάλογος Έκθεσης «Ενδύεσθαι. Για ένα Μουσείο Πολιτισμού του Ενδύματος»*. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα 2010, σ.99-107.

Μαρία Η. Στοπ, «Η ριζική μεταρρύθμιση της γυναικείας ενδυμασίας», *Ημερολόγιον της Εφημερίδος των Κυριών*, έτος Ε' (1892), σ. 120-124.

Γ. Τσοκόπουλος, «Οι συρμοί επί Όθωνος», *Σκόκου Ημερολόγιον*, (1908), σ. 254-258.

Διονύσης Φωτόπουλος, *Το ένδυμα στην Αθήνα στο γύρισμα του 19^{ου} αιώνα*. Εκδ. . Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1999.

ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

1. Η «αναπαράσταση» των παραδοσιακών τοπικών ενδυμασιών σήμερα. Γνώση και σεβασμός.

Βιβλιογραφία

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Χορός και ένδυμα. Παράδοση και αναπαράσταση», στο συλλογικό τόμο *Χορός και Κοινωνία*. Έκδ. Πνευματικού Κέντρου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 97-110. (και σε ανάτυπο).

Μ.Γ.Μερακλής, «Τι είναι ο Folklorismus», *Λαογραφία*, 28(1972), σ. 27-38.

2. Η διαχείριση μιας Ιματιοθήκης

Βιβλιογραφία

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, *Η Ιματιοθήκη-1, Η διαχείριση της Ιματιοθήκης. Τα βασικά*. Λύκειον των Ελληνίδων, Αθήνα 2005.

-----,, «Η ιματιοθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων (1911-2000). Ιστορική προσέγγιση στον τρόπο συγκρότησης και διαχείρισης μιας ενδυματολογικής συλλογής», στο Έφ. Αβδελά (επιμ.), *Το Λύκειον των Ελληνίδων. 100 χρόνια*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010, σ.193-231.

ΑΩΔΕΚΑΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Επίσκεψη μουσειακής συλλογής.

ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

Παρουσίαση των γραπτών εργασιών των φοιτητών/τριών.

B. ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΎΛΗ

Σε κάθε φοιτητή/τρια δίνονται (σε φωτοτυπία):

- (α) Τεύχος με το Διάγραμμα της Ύλης και με Βιβλιογραφία κατά Ενότητα/Μάθημα, όπως έχει παρατεθεί παραπάνω (βλ. Α. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ),
- (β) Διδακτικό βοήθημα (*Εύδοξος*): Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, έκδ. Ιδρύματος Αγγ. Χατζημιγάλη, Αθήνα 2003 (σ. 53-91: «Ερωτική, κοινωνική και αισθητική διάσταση του ενδύματος (Σύντομη ιστορική επισκόπηση)»)

(γ) Σειρά από επιλεγμένα επιστημονικά άρθρα (από τη Βιβλιογραφία που παρατίθεται ανωτέρω) (σε φωτοτυπία) και

(δ) Σχέδια και εικόνες ενδυμασιών (επίσης σε φωτοτυπίες), αντιπροσωπευτικά κάθε εποχής, τα οποία σχολιάζονται κατά τη διδασκαλία.

Όλα τα παραπάνω, καθώς και (ε) όσα επισημαίνονται και υπαγορεύονται κατά τις παραδόσεις των μαθημάτων. συναποτελούν την εξεταστέα ύλη του μαθήματος.

*Η συμμετοχή των φοιτητών/τριών στο μάθημα με γραπτές φροντιστηριακές εργασίες είναι προαιρετική. Οι γραπτές εργασίες βαθμολογούνται, αφού προηγουμένως παρουσιαστούν προφορικά (υποχρεωτικά) σε Ημερίδα που οργανώνεται για το σκοπό αυτό στη διάρκεια της εξεταστικής περιόδου του Σεπτεμβρίου.

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου

αναπλ. καθηγήτρια.-
